

Н. Р. МАЛИШЕВА

Наталія Рафаелівна Малишева, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заступник директора Міжнародного центру космічного права

РОЗВИТОК ОСВІТИ В ГАЛУЗІ КОСМІЧНОГО ПРАВА: СВІТОВІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ

В останні роки питання освіти в галузі космічного права все активніше обговорюються на різного рівня форумах, зібраннях під егідою Організації Об'єднаних Націй, Комітету ООН з космосу, його Юридичного Підкомітету, інших структур, що мають відношення до космосу.

Так, в Доповіді Комітету ООН з використання космічного простору в мирних цілях Генеральній Асамблеї ООН від 7 лютого 2007 р. про роботу Практикуму ООН/Україна з космічного права по темі «Статус, застосування та прогресивний розвиток міжнародного та національного космічного права» (Київ, 6-9 листопада 2006 р.), зокрема, зазначалося: «Розвиток космічного права і розроблення політики в галузі космонавтики на національному рівні залежать від наявності спеціалістів, здатних поширювати інформацію та знання відносно існуючої правової бази регулювання діяльності в космічному просторі. Наявність таких спеціалістів визначається існуючими можливостями отримання освіти, а також закладами, що займаються питаннями космічного права та космічної політики» (п. 3)¹. А згідно з п. 31 Рекомендацій відповідного Практикуму Управлінню з питань космічного простору рекомендовано розглянути питання щодо розроблення базового курсу з космічного права. При цьому зазначалося, що важливу роль у створенні потенціалу в галузі космічного права могли б відіграти регіональні центри космічної науки та техніки, створені ООН², шляхом включення до своїх навчальних програм базового курсу з космічного права. Відповідно до цих рекомендацій у 2007 р. Управлінням з питань космічного простору було створено міжнародну експертну групу у складі 11 експертів³ та директорів всіх регіональних центрів ООН. Експертна група плідно працює, здійснюючи розроблення програми базового курсу з космічного права, який буде спершу апробований на базі регіональних центрів ООН (5 модулів – відповідно до спеціалізації центрів). Прогнозується, що згодом програма курсу буде поширена і на національний освітній рівень⁴.

А на 45 сесії Юридичного підкомітету Комітету ООН з питань мирного використання космічного простору в 2006 р. було прийняте рішення провести в межах наступної 46 сесії в 2007 р. під егідою Міжнародного інституту космічного права та Європейського центру космічного права симпозіум з питань підвищення спроможності в галузі космічного права, першу сесію якого присвятити обговоренню проблем космічно-правової освіти. Таке обговорення відбулося в березні 2007 р. на початку 46-ї сесії Юридичного підкомітету⁵, а наступна після симпозіуму сесія одностайно підтримала ініціативу української делегації щодо внесення питання підвищення спроможності в галузі космічного права в якості окремого пункту порядку денного його наступних сесій⁶. З цього приводу було прийнято Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 62/217. Таким чином, космічно-правова освіта стала предметом розгляду 47-ї (у 2008 р.), 48-ї (у 2009 р.) і 49-ї (в 2010 р.) сесій Юридичного підкомітету Комітету ООН з питань мирного використання космічного простору. На 49-й сесії було прийняте рішення залишити відповідний пункт в Порядку денному наступної 50-ї сесії Юридичного підкомітету, що відбудеться в березні-квітні 2011 р.⁷.

Історична довідка

Питання необхідності підвищення обізнаності в галузі космічного права шляхом розвитку відповідної освіти у XXI століття постало не вперше. Вже на початку космічної ери (а точкою її відліку прийнято вважати запуск СРСР першого штучного супутника Землі в жовтні 1957 р.) окремі вчені та практики міжнародних відносин усвідомлювали необхідність космічно-правової освіти і робили перші кроки для її започаткування. Серед них відзначились дві помітні постаті, які зробили вагомий внесок у справу започаткування освіти з космічного права і розроблення методики останньої. Це посол Аргентини Альдо Армандо Кокка і французь-

кий професор міжнародного права Ежен Пепен. Так, перший свій курс космічного права А. А. Кокка почав давати по радіо, спонукаючи до введення курсу космічного права на юридичних факультетах університетів Аргентини. Згодом він почав читати лекції з космічного права в різних державах Латинської Америки, а також пропагувати освітня ідеї в галузі космічного права в Юридичному підкомітеті Комітету ООН з мирного використання космічного простору. До речі, саме послу А. А. Кокку належить ідея введення в міжнародно-правовий обіг принципу «спільного надбання людства»⁸, що знайшов свою першу реалізацію в міжнародному морському праві, будучи згодом перенесеним і до міжнародного космічного права.

Професор Е. Пепен в 60-ті роки ХХ сторіччя викладав космічне право в Інституті міжнародних відносин одного з Паризьких університетів. У 1963 р. його було обрано директором Міжнародного Інституту космічного права. Саме користуючись цією організаційною структурою, Е. Пепен провів перше опитування щодо освіти в галузі космічного права. А в березні 1965 р. Е. Пепеном було інспіровано і здійснено під егідою ООН і під його керівництвом анкетування з питань організації космічно-правової освіти в світі. Анкети з серією запитань було розіслано більш як 300 особам, а відповіді були проаналізовані й представлені в узагальненому вигляді на Колоквіумі Міжнародного Інституту космічного права в Афінах у тому ж 1965 р.⁹ Це стало поштовхом для послідовного обговорення відповідного питання на кількох інших космічно-правових форумах (кінець 60-х – початок 70-х років ХХ ст.), здебільшого під егідою Міжнародного Інституту космічного права¹⁰. Цей період співпав з початком епохи бурхливого розвитку міжнародного космічного права. Другу половину 60-х – 70-ті роки ХХ ст. сьогодні називають золотим віком у розвитку космічного права. Перша генерація міжнародних договорів ООН з питань космосу була розроблена й прийнята саме в цей період. І визначні фахівці – теоретики й практики, що стояли коло витоків цієї новітньої галузі міжнародного публічного права, добре розуміли, що для їх реалізації необхідно поширювати космічно-правові знання, тобто необхідно розвивати освіту у цій галузі.

Слід зазначити, що вже в перших доповідях Е. Пепена ставиться питання найбільш доцільних рамок і меж викладання космічного права. Ним розглядаються три можливих варіанти: 1) в межах курсу міжнародного публічного права; 2) у межах курсу авіаційного права; 3) як самостійний предмет¹¹. Всі три варіанти визнаються можливими і такими, що залежать від вибору викладачів. У цей період (початок 70-х років ХХ ст.) курс космічного права починає вводитись в деяких університетах світу. Але найбільш визнаними осередками освіти в цій галузі стає Аргентина¹², СРСР¹³ та Сполучені Штати Америки¹⁴, де курси міжнародного космічного права вводяться на юридичних факультетах багатьох університетів, як частина курсів міжнародного публічного права, або як самостійні. У цей самий період у різних куточках світу починають виникати й інститути та центри, що спеціалізуються на космічному праві. Так, Університет МакГілл став першим у світі навчальним закладом, де з 1963 р. було введено курс космічного права (як опційний)¹⁵, а існуючий на той час Інститут повітряного права цього університету було перетворено на Інститут повітряного та космічного права. За роки існування Інституту космічно-правову освіту тут отримали 900 студентів із 120 країн світу¹⁶. Трохи пізніше спеціалізовані центри виникають в Кьольні (ФРН), Лейдені (Нідерланди). Нарешті, значний внесок в розвиток освіти вніс Європейський центр космічного права, що був утворений в 1989 р. за ініціативою Європейського космічного агентства¹⁷.

Після «золотого віку» в розвитку космічного права настає уповільнення, а потім і стагнація. Після прийняття п'яти міжнародних договорів з питань космічної діяльності ООН переходить до розроблення актів м'якого права, т.з. «принципів», які мають не обов'язковий, а рекомендаційний характер. А в наступні після прийняття зведення принципів 10-15 років у розвитку міжнародного космічного права не відбулося жодної серйозної події. Спостерігається зниження інтересу і до обговорення питань освіти в галузі космічного права. Якщо переглянути матеріали колоквиумів, симпозіумів, семінарів, що відбувалися в галузі космічного права в наступні два десятиріччя, то можна констатувати, що питання космічно-правової освіти в них практично не порушуються.

Новий сполох інтересу до космічно-правової освіти вже на початку ХХІ ст., після інспірованого Управлінням ООН з питань космічного простору, Міжнародним Інститутом космічного права та Європейським центром космічного права обговорення питання підвищення спроможності в галузі космічного права в березні 2006 р. Поміж загальних питань, обговорення було сфокусоване й на стані і проблемах регіонального розвитку космічно-правової освіти. Оскільки автор цієї статті представляла на колоквиумі Центральну та Східну Європу, зупинимось більш детально на проблемах і перспективах освіти в галузі космічного права відповідного регіону.

Стан і перспективи розвитку космічно-правової освіти в країнах Центральної та Східної Європи

Базова освіта в галузі космічного права

Освітні програми з курсу космічного права в країнах Центральної та Східної Європи¹⁸ традиційно формуються і здійснюються в рамках навчального курсу міжнародного публічного права.

Міжнародне космічне право як галузь міжнародного публічного права викладається в рамках відповідного нормативного курсу на юридичних факультетах, факультетах міжнародного права, міжнародних відносин практично у всіх університетах регіону, де таких фахівців готують. Різниця, і достатньо істотна, – в обсязі тематики міжнародного космічного права в рамках нормативного курсу міжнародного публічного права: як правило, від 1 до 5–6 навчальних годин (більше у студентів, що навчаються за спеціалізацією «міжнародне право»).

Спеціальні курси космічного права

Крім викладання основ космічного права в рамках міжнародного публічного права, в деяких країнах регіону введені так звані спеціальні курси космічного права. Так, в Російській Федерації спеціальні курси введені в 4 вузах.

1. «Міжнародне космічне право» – як зазначалося вище, більше 40 років поспіль успішно викладається в Російському університеті Дружби народів. Сьогодні цей курс читається на 6-му курсі в обсязі 32 навчальних годин у групі з 38 студентів, причому не тільки російських, а й з інших держав СНД та інших країн світу (іноземних студентів – 1/3-1/4)¹⁹.

2. Спецкурс «Міжнародне космічне право» обсягом 16 годин читається в Московському державному інституті міжнародних відносин. Курс щорічно опановують приблизно 30 студентів, серед яких – значна частина іноземних²⁰.

3. Спецкурс «Космічна дипломатія» (16 годин) введений у Дипломатичній академії МЗС РФ, де він читається як студентам стаціонарної форми навчання (15-20 слухачів), так і на вечірньому відділенні (50-60 слухачів). Приблизно половина цього курсу присвячена питанням міжнародного космічного права²¹.

4. Нарешті, ще один спецкурс космічного права викладається з 2001 р. на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького державного університету аерокосмічного приладобудування. У порівнянні з попередніми, цей курс включає не тільки тематику міжнародного, але й національного космічного права.

В Україні спеціальні курси космічного права введено в 2-х вищих навчальних закладах юридичного профілю. Це: 1) курс міжнародного космічного права, який з 1986 р. викладається в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка і сьогодні в обсязі 41 години є обов'язковим для студентів всіх відділень цього Інституту: міжнародні відносини, міжнародні економічні відносини, міжнародний бізнес, міжнародна інформація; 2) курс космічного права у Національному авіаційному університеті, щорічна кількість слухачів – приблизно 100 осіб.

У Польщі космічному праву приділяється спеціальна увага у Варшавському університеті: 1) курс міжнародного космічного права обсягом 30 годин читається на юридичному факультеті (на кафедрі міжнародного права є сектор повітряного і космічного права), щорічно слухачами курсу є 60-70 студентів; 2) в Інституті міжнародних відносин також викладається 30-годинний об'єднаний курс повітряного і космічного права (щорічно приблизно 45 студентів).

У Чеській Республіці в Карловому університеті Праги введено об'єднаний курс права міжнародних просторів, загальним обсягом 12-13 годин, що включає крім міжнародного космічного права також морське право і правовий статус Антарктики. Курс слухають близько 800 студентів.

На солідну основу ставить сьогодні освіта у галузі космічного права в Казахстані. До 2000 р., як і в інших країнах аналізованого регіону предмет «Міжнародне космічне право» викладався в межах навчальної дисципліни міжнародного публічного права зі спеціальностей «Міжнародне право» та «Юриспруденція». Але з початку 2000 р. предмет «Міжнародне космічне право» був введений у Державний освітній стандарт для вузів як самостійна нормативна дисципліна для спеціальності «Міжнародне право». Введення ж даного предмету в Робочу програму з дисципліни «Міжнародне право» для викладання в межах підготовки кадрів зі спеціальностей «Регіоназнавство», «Міжнародна журналістика», «Сходознавство», «Історія міжнародних відносин» відбувається на опційних засадах.

Зміст навчальних курсів космічного права

Дослідження показує, що більшість навчальних курсів будуються на вивченні основ міжнародного космічного права як галузі міжнародного права. За нашими даними лише 1 навчальна програма в Україні і одна – в Російській Федерації, зорієнтовані не тільки на міжнародне, а й на національне космічне право. При цьому йдеться про вищі навчальні заклади спеціалізованого характеру, наприклад, що готують фахівців у галузі транспортного права (Національний авіаційний університет України), або фахівців аерокосмічного приладобудування (Санкт-Петербурзький державний університет аерокосмічного приладобудування).

Форми навчання

Більшість вузів, що готують фахівців у вказаних галузях, пропонують на вибір стаціонарну денну й вечірню, а також заочну форми навчання. На початку 2000 рр. з'явилася ще одна форма навчання, що набула поширення, зокрема, в РФ, Україні, Казахстані – дистанційне навчання, що є самостійною роботою слухача з автоматизованою навчальною системою. Ця робота включає також вивчення рекомендованої наукової і спеціальної літератури, джерел юридичного характеру. Для контролю за засвоєнням даної програми передбачений залік (написання контрольної роботи) в кінці самостійної роботи слухача.

Проблеми, перспективи, спеціальні ініціативи

Однією з найбільших проблем розвитку космічно-правової освіти в країнах аналізованого регіону є брак кадрів вищої кваліфікації для викладання космічного права. У тих державах, які з'явилися на карті після розпаду Радянського Союзу, проблема кадрового забезпечення у галузі космічного права стояла дуже гостро, оскільки космічна діяльність СРСР будувалася за принципом єдиного народногосподарського комплексу, регулювалася і управлялася з єдиного центру. А всі фахівці з космічного права зосереджувались у Москві. Одержавши у спадок від Радянського Союзу свій космічний сегмент, нові незалежні держави відразу ж відчували потребу в національних кадрах, здатних не тільки працювати у галузі вищої освіти, але і брати участь у створенні національного космічного законодавства, в рішенні питань розподілу космічної власності, зокрема інтелектуальної, супроводі космічних проектів і програм. У відповідь на ці потреби, в Києві в 1998 р. був створений Міжнародний центр космічного права, одним із завдань якого стала підготовка

кадрів вищої кваліфікації, тобто кандидатів і докторів наук у галузі космічного права, перш за все – через аспірантуру і докторантуру. Сьогодні саме вихідці з цього Центру, а також його актуальні співробітники в основному покривають освітні потреби у галузі космічного права в Україні. Висловлюють інтерес до навчання в аспірантурі на базі Центру також фахівці Вірменії, Азербайджану, Узбекистану, Білорусі. На жаль, до цього часу не реалізована ідея, яка обговорювалась ще на початку 2000-х – щодо створення на базі цього Центру і Київського університету права Національної Академії наук України науково-навчального комплексу, який за задумом має охопити всі стадії освіти у галузі космічного права, готуючи не тільки студентів, але й аспірантів, здійснюючи наукові дослідження, а також практичну консалтингову і експертно-правову діяльність.

Дисертації у галузі міжнародного космічного права готуються також на базі юридичних факультетів університетів країн східноєвропейського регіону, проте в останнє десятиліття вони є поодинокими (по одній-дві – у Чехії, Словаччині, Румунії, Польщі, Казахстані, Азербайджані, дещо більше – в Росії, до десятка – в Україні).

Важливою проблемою організації та методичного забезпечення космічно-правової освіти є правильний підбір категорій слухачів, а в більш широкій постановці – відповідь на питання: *хто повинен мати знання у галузі космічного права?* Узагальнено її не можна сформулювати інакше, як: той, хто може цими знаннями найраціональніше розпорядитися?

У всіх державах регіону нормативний курс і спеціальні курси космічного права викладаються майбутнім юристам і юристам-міжнародникам.

Дещо розширено категорії відповідних слухачів у Республіці Казахстан, де курс космічного права як опція може викладатися також журналістам-міжнародникам, фахівцям у галузі регіоназнавства, сходознавства, історії міжнародних відносин.

У деяких державах регіону тематика космічного права (звичайно, на початковому рівні) вплетена в окремі курси спеціалізованих технічних університетів.

У Російській Федерації в даний час розглядається питання про доцільність введення курсу космічного права в програми підготовки космонавтів, фахівців у галузі космічної медицини і космічної біології. Проте питання поки не вирішене.

Дуже важливо, щоб знання про космічне право формувалися у управлінців; осіб, що ухвалюють рішення, важливі для розвитку космічної галузі.

На підтримку цієї тези можна послатись на Доповідь Комітету ООН з використання космічного простору в мирних цілях Генеральній Асамблеї ООН від 7 лютого 2007 р. про роботу Практикуму ООН/Україна з космічного права по темі «Статус, застосування та прогресивний розвиток міжнародного та національного космічного права» (Київ, 6-9 листопада 2006 р.), п. 3 якої, зокрема, проголошує: «Успішне здійснення та застосування міжнародно-правових рамок, що регулюють космічну діяльність, залежить від розуміння і визнання договорів та принципів Організації Об'єднаних Націй, які стосуються космічного простору, особами, відповідальними за розроблення політики та прийняття рішень»²².

У цьому зв'язку важливо організувати навчання з космічного права на зразок курсів підвищення кваліфікації для дипломатів, а також відповідальних службових осіб різного рівня. Позитивний приклад – вечірня форма навчання в Дипломатичній академії МЗС РФ.

У плані поширення знань про космічне право, підвищення його потенціалу не слід нехтувати й т.з. неформальними формами освіти, що в різних проявах отримують розвиток у деяких країнах регіону.

Так, в Україні, в м. Дніпропетровськ для поширення серед юнацтва знань про космос, залучення молоді до проектів космічної тематики, підготовки їх до подальшої освіти і діяльності в цій сфері з 1996 року плідно працює Національний центр аерокосмічної освіти молоді України, який серед іншого дає молодим людям початкові знання й у галузі космічного права. На базі Центру створений унікальний космічний музей, який відвідують щорічно більше 10 000 чоловік; працюють аерокосмічні класи, в яких проходять навчання понад 750 осіб.

З 2005-го в Україні проводяться щорічні студентські олімпіади з космічного права, що також стимулюють інтерес до галузі.

У Чеській Республіці набули поширення т.з. «будинки вільного часу», у яких формуються клуби тих, що цікавляться космічною діяльністю, у першу чергу – для підлітків, але також і для людей більш старшого віку. У таких клубах можна отримати адекватну інформацію, зокрема – про космічне право.

Звичайно, неформальні форми космічно-правового навчання є важливим, але не основним важелями космічно-правової освіти. Дуже важливим, а можливо – й основним аспектом розвитку цієї навчальної дисципліни є *політична воля, усвідомлення на державному рівні необхідності запровадження такої освіти і її державна підтримка*.

На державному рівні повинно сформуватись розуміння, що така освіта є засобом досягнення більш глобальних цілей. Освіта повинна розглядатися в комплексі системних заходів у космічній сфері, має стати складовою частиною державних програм космічної діяльності.

Взірцевий у цьому плані підхід запроваджено в Республіці Казахстан, де освітня складова стала одним із завдань Державної програми «**Розвиток космічної діяльності в Республіці Казахстан**», затвердженій Указом Президента Республіки Казахстан від 25 січня 2005 року. У Програмі є спеціальний розділ, присвячений кадровому забезпеченню і розвитку освіти у галузі космічної діяльності, в якому спеціальна увага

приділена освіті у галузі космічного права. При цьому в Програмі всебічно розписані засоби реалізації цього розділу програми з джерелами і обсягами фінансування. Передбачаються спеціальні президентські стипендії для навчання за кордоном, в провідних університетах світу. І такі системні заходи дають свої плоди: Казахстан – одна з небагатьох держав світу і єдина – з пострадянських держав, що приєдналася до 5 основних договорів ООН з питань космічної діяльності. А відомо, що магістральною метою освіти в галузі космічного права в першу чергу є усвідомлення причетності своєї держави до міжнародного правопорядку в сфері дослідження та використання космічного простору, розуміння змісту базових космічно-правових принципів і норм.

У цілому на прикладі розвитку космічно-правової освіти в країнах Східної та Центральної Європи ми можемо констатувати, що існує пряма залежність між організацією такої освіти та відношенням на державному рівні до космічної діяльності взагалі, до формування національного і підтримки міжнародного правопорядку в космічній сфері.

¹ Документ ООН А/АС. 105/880 від 7. 02. 2007 р.

² П'ять таких регіональних центрів було створено відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 45/72 від 11.12. 1990 р.: два в Африці – в Марокко (франкомовний) та Нігерії (англомовний), один – для Азійсько-Тихоокеанського регіону – в Індії (англомовний) і два для регіону Лагінської Америки й Карибського басейну – в Бразилії та Мексиці (з викладанням португальською та іспанською мовами). Зараз під егідою відповідних Центрів функціонують 9-місячні післядипломні курси з наступних дисциплін: 1) дистанційне зондування Землі з космосу гео-інформаційні системи; 2) супутникові комунікації (SATCOM); 3) супутникова метеорологія і глобальний клімат (SATMET); 4) космічні та атмосферні науки; 5) глобальна супутниково-навігаційна система (GNSS).

³ До складу цієї експертної групи від регіону Центральної, Східної Європи, Середньої Азії та Закавказзя включено й автора цієї статті. – Див.: п.6 Доклада Комітета по використанню космічного простору в мирних цілях Генеральної Асамблеї ООН «О работе Совещания экспертов Организации Объединенных Наций по развитию образования в области космического права». – Документ ООН А/АС 105/908. – <http://www.oosa.unvienna.org>

⁴ На серпень 2010 р. підготовлено першу версію відповідного базового курсу.

⁵ Матеріал доповіді автора на цьому симпозиумі частково використаний у цій статті. Див.: N. Malysheva. The Needs of Teaching Institutions in Eastern Europe: Specific Features and Initiatives. – IISL-ECESL symposium on capacity building in space law. – UNCOPUOS, Legal subcommittee. – Vienna, Austria. – 26-27 March 2007.

⁶ Див. Неотредактированный стенографический отчет. – <http://www.oosa.unvienna.org/COPUOS/Legal/T.742-745>.

⁷ Див. Доклад Юридического подкомитета Комитета ООН по использованию космического пространства в мирных целях о работе его 49-й сессии, проведенной в Вене 22 марта – 1 апреля 2010 г. – Документ ООН А/АС 105/942. – <http://www.oosa.unvienna.org>

⁸ Див. щодо цього: Gabriel Lafferranderie. Faut-il toujours enseigner le droit de l'espace?. – «German Journal of Air and Space Law». – 2006. – ZLW 56. Jg. 4. – P. 519.

⁹ Pepin, Eugene. Perspectives de l'enseignements et de l'etude du droit spatial dans le monde. – IISL. – VIII Colloquium on the Law of Outer Space. – 1965. – Athenes. – P. 279-286.

¹⁰ Enquete sur l'enseignement et l'etude du droit de l'espace dans le monde. – IISL. – XII Colloquium. – Mar del Plaza. – 1970 ; 2-eme Colloque sur l'enseignement du droit de l'espace. – IISL. – XIY Colloquium on the Law of Outer Space. – Brussels. – 1971. – P. 295-298 (Resolution); 3-eme rapport sur l'education et le droit de l'espace. – IISL XY Colloque. – Bakou. – 1973.

¹¹ Pepin, Eugene. Perspectives de l'enseignements et de l'etude du droit spatial dans le monde. – IISL. – VIII Colloquium on the Law of Outer Space. – 1965. – Athenes. – P. 279-286; 3-eme rapport sur l'education et le droit de l'espace. – IISL XY Colloque. – Bakou. – 1973. – P. 173.

¹² Зародження й поширення космічно-правової освіти в Аргентині та деяких інших країнах Латинської Америки було пов'язане з ім'ям А. А. Кокка, а трохи згодом – ще й Маурін Вілліямс. – Див. Enseñanza del derecho internacional aplicado al espacio ultraterrestre y las comunicaciones espaciales. – Buenos Aires. – 1972. – UNESCO-CONTE.

¹³ В Московському Університеті Дружби народів відповідний курс було введено професором Г. П. Жуковим в 1965 р. – див. Жуков Г. П. Преподавание международного космического права в России. – Статус, применение и прогрессивное развитие международного и национального космического права. – С. 114.

¹⁴ Перші курси космічного права в США почали викладатись в другій половині 60-х років в Університеті Міссісіпі і були пов'язані з ім'ям д-ра Стефана Горово. – Див. Джоанна Ирен Габринович. Образование в области аэрокосмического права в Университете Миссисипи. – Статус, применение и прогрессивное развитие международного и национального космического права. – С. 118, G/ Lafferranderie. Faut-il toujours enseigner le droit de l'espace? – ZLW 55. Jg. 4| 2006 – 520.

¹⁵ Насправді до цього часу не вщухає суперечка між цим Університетом і Університетом Міссісіпі (США) стосовно першості введення відповідного курсу (точної офіційної інформації щодо початку викладання відповідного курсу проф. Горовом немає).

¹⁶ Див. Рам Дэжаху, Пауль Стефан Демпси. Институт воздушного и космического права Университета McGill: воспитание нового поколения космических юристов. – Статус, применение и прогрессивное развитие международного и национального космического права. – С. 105-117.

¹⁷ Див. офіційний сайт ЄЦКП. – www.esa.int/.../SEMPZMGHZTD_0.html

¹⁸ У геополітичному відношенні до країн цієї ж групи прийнято відносити також країни пострадянського простору, навіть ті, що територіально не знаходяться на Європейському континенті, в першу чергу держави Центральної Азії та Закавказзя.

¹⁹ Жуков Г. П.. Преподавание международного космического права в России. – Статус, применение и прогрессивное развитие международного и национального космического права. – К., Атика-Н. – С. 113-117.

²⁰ Там само. – С. 115.

²¹ Там само. – С. 116.

²² Документ ООН А/АС. 105/880 від 7. 02. 2007 р.

Резюме

У статті розглядаються тенденції розвитку освіти у галузі космічного права, що відбуваються в сучасному світі, а також на рівні регіону Центральної, Східної Європи, Середньої Азії та Закавказзя. Продемонстровано зростання ролі космічно-правової освіти під егідою регіональних навчальних центрів ООН. Приведені аргументи доцільності введення навчальної дисципліни космічного права в програми вищих навчальних закладів, а також можливі форми набуття знань у відповідній сфері особами, причетними до ухвалення управлінських рішень щодо дослідження й використання космічного простору.

Ключові слова: освіта; міжнародне і національне космічне право; Комітет ООН з дослідження та використання космічного простору в мирних цілях; регіональні центри ООН з космічної науки та техніки, Центральна та Східна Європа; підвищення потенціалу космічного права.

Резюме

В статье рассматриваются тенденции развития образования в области космического права, происходящие в современном мире, а также на уровне региона Центральной, Восточной Европы, Средней Азии и Закавказья. Продемонстрировано возрастание роли космическо-правового образования под эгидой региональных учебных центров ООН. Приведены аргументы целесообразности введения учебной дисциплины космического права в программы высших учебных заведений, а также возможные формы обучения в соответствующей области лиц, причастных к принятию управленческих решений в сфере исследования и использования космического пространства.

Ключевые слова: образование; международное и национальное космическое право; Комитет ООН по исследованию и использованию космического пространства в мирных целях; Региональные центры ООН по космической науке и технике, Центральная и Восточная Европа; повышение потенциала космического права.

Summary

The article covers current trends in development of education in the field of space law at the global level, as well as at the level of the region of Central and Eastern Europe, Central Asia and Transcaucasia. Growing role of space law education under the umbrella of UN regional centers on space sciences and technologies is demonstrated. The expediency to introduce space law course into university curricula and possible ways to educate decision-makers involved in exploration and uses of outer space are substantiated.

Key words: education; international space law; national space law; UN Committee on Peaceful Use and Exploration of Outer Space; UN regional centers on space sciences and technologies; Central and Eastern Europe; capacity building in space law.

Отримано 6.09.2010

А. М. КУЗЬМЕНКО

Анатолій Михайлович Кузьменко, кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОБЛЕМ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ, СУСПІЛЬСТВА І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОТИБОРСТВА*

На слуху в кожного з нас різні критерії класифікації епохальних циклів у розвитку людської цивілізації. Нам відомі як наукові, так і менш науково визначені характеристики періодів історичного розвитку. Відповідні «епохи» позначені термінами з різним змістом понять, приміром: епоха примітивного суспільства; епоха утворення і розвитку держави; епоха «варварства», інквізиції, «хрестових походів», ренесансу; епоха зародження і розвитку капіталізму, переростання капіталістичної матеріальної економічних експансії в епоху імперіалізму; епоха формування, розквіту і розпаду світових імперій (німецької, голландської, іспанської, португальської, британської, французької); епоха встановлення і домінування у світі мілітаристських, фашистських, інших різновидів тоталітарних режимів; епоха зародження, становлення світової соціалістичної системи, розбудови основ комуністичного суспільства, їх переродження у світову «радянську імперію», її поразки і зникнення; епоха «холодної війни», протистояння світових центрів сили за гегемонію на напрямку «Схід – Захід»; та нинішня епоха «глобалізації»... Виникає потреба дати різноаспектні наукові відповіді на

© А. М. Кузьменко, 2010

* Цією статтею розпочинається цикл публікацій з висвітлення результатів досліджень проблем теоретико-методологічного і політико-правового забезпечення інформаційної безпеки особи, суспільства, держави і політики безпеки в міждержавних і міжнародних відносинах.